

KYRKVALVET OCH HIMLAVALVET

Till tolkningen av några målningsmotiv i Rasbokils kyrka

Av NILS SUNDQUIST

Som barn följde jag många gånger min far till gudstjänsten i Rasbokils lilla vackra kyrka. Kyrkan hade då alldeles nyligen, 1910, undergått ett förnyelsens bad i och med att väggarnas medeltida målningsskrud konserverats. Förtjänsten härav tillkom församlingens dåvarande komminister E. Kihlmark, som redan omkring 1900 upptäckt målningarna och 1909 själv framtagit dem; konserveringen utfördes av dekorationsmålarna C. L. Lundin och E. Almgren under Sigurd Curmans ledning.¹

Kyrkinteriören var strålande; de sirliga valven med deras sällsport rika bildinnehåll stämde även den lille 12-årige pojken från Årby till andakt. Genom att Årby-bänken var längst fram på högra sidan, kom jag att sitta alldeles inpå den murpelare, som bar den kortravén avskiljande triumfbågen. Den gamle prosten Ludv. Nyström i Rasbo och komminister Victor Carlsson få förlåta mig om min tanke stundtals mera dröjde uppe i valvmålningarna än vid de teologiskt lärda utläggningarna från predikstolen. För första gången skådade ett par unga ögon den medeltida konstens bildvärld.

Särskilt var det en målad figur, bild 2, som kom att fånga min uppmärksamhet. Det var en gubbe i hukande ställning på den nämnda södra triumfbågspelaren. Hans händer togo spjärn mot knäna och ryggen liksom stod i båge för att bära upp någonting. Hur jag än grubblade lyckades jag aldrig lösa gubbens gåta. Vad var han i färd med?

Bild 1. Rasbokils kyrka, interiör mot öster.

Det skulle dröja ganska länge innan jag på nytt på allvar kom att ta upp den ryggspjärnande Rasbokilsgubbens hemlighet. Inemot 35 runda år kom att gå. Under denna tid hade jag hunnit bli god vän både med Erik Kihlmark och med Sigurd Curman och genom omständigheternas makt hade jag kommit gamla kyrkor och deras inredning ganska nära. En vacker dag under 1940-talets sista år stod jag under de sällsamt sköna valven i Enköpings Vårfrukyrka för att söka tyda deras mening. Åter var det ett »gubb»-problem det gällde. I de rika stjärnvalven voro inkomponerade »gubbar», som från sin bredbenta position på sköld- och gördelbågarnas hjässor med uppsträckta armar liksom buro valvens ribbskelett och därmed hela valven, bild 9. Ej mindre än åtta dylika gubbar äro att se i Enköpings kyrka² och ändå bortbilades två i korvalvet vid restaureringen 1903. Gubbvalv äro inte ovanliga i våra trakter, de voro på modet under Sturetiden, dvs. 1400-talets sista decennier. Kyrkor med gubbvalv torde uppgå till ett tjugotal;

Bild 2. Södra triumfbågspelaren, Rasbokils kyrka, med »valvbäraren». T. h. Jakobs dröm med stegens krön ända uppe vid kyrkvalvet.

deras geografiska utbredningsområde är i huvudsak Uppland, Västmanland, Gästrikland och Dalarna.³

Men inte bara ribbgubbar äro att se i Vårfrukyrkan, där

finns också ett stort antal ansikten och ansiktsmasker i valven, bild 9. I koret stiga trigonens östligaste ribbor från konsol-artade ansikten på korväggen. I sakristian markeras västra valvkupans ribbanfang av ett gubbhuvud; genom det knappa utrymmet har en hel gubbe icke fått rum utan endast hans huvud. Det största antalet »ansikten» äro att se i de stora valvens ribbskärningspunkter; varje dylik skärningspunkt har ett i puts modellerat ansikte.

Åter stod jag, som sagt, inför ett »gubb»-problem. Vad åsyftade murmästaren med dessa gubbar? De kunde naturligtvis ses som ett uttryck för hans sinne för dekorativ lek. Men man har vant sig vid att även dekorativa element i gammal kyrkonst gärna symbolisera något. Göran Axel Nilssons synpunktsrika studie i Rig 1948 »Jakin och Boas i Lunds domkyrkas krypta» rann mig i hågen. Axel-Nilsson ser i de kända, tätt till två av kryptans pelare slutna skulpturerna symboler för styrka; byggmästaren har med dem velat ge kryptvalven kraft, ett sätt att nå önskad hållfasthet, som visar sig icke ovanlig i gammal kyrkoarkitektur. Jag överförde detta betraktelsesätt på figurerna i gubbvalven: kunde man möjligen tänka sig att byggmästaren vid Vårfrukyrkan och de andra gubbvalvskyrkorna velat ge sina kyrkvalv särskild styrka genom att låta dem uppbäras och på konstruktivt viktiga punkter befästas av figurer, som symboliserade kraften? I sammanhanget kan det vara på sin plats att aktualisera några andra kända kyrkskulpturer, som kunna tolkas i antydd riktning: de burleska trollknytena, som sitta uppflugna på ömse insidor om Uppsala domkyrkas sydportal¹, en konsolgubbe i Svertingska kapellet i Visby domkyrka, andra att förtiga.

Det var under min minnesrannsakan över alla »gubbar» jag sett i kyrkor som den hukande gubben på triumfvalvspelaren i Rasbokils kyrka åter dök upp för mig. Kunde han också vara en sådan där kraftgubbe? Jag besökte min barndoms kyrka på nytt och nu såg jag min vän »hukaren» på ett alldeles nytt sätt. Gubben på pelaren bar upp kyrkvalvet! Från hans bågspjännande rygg steg ribbknippen som en strål-

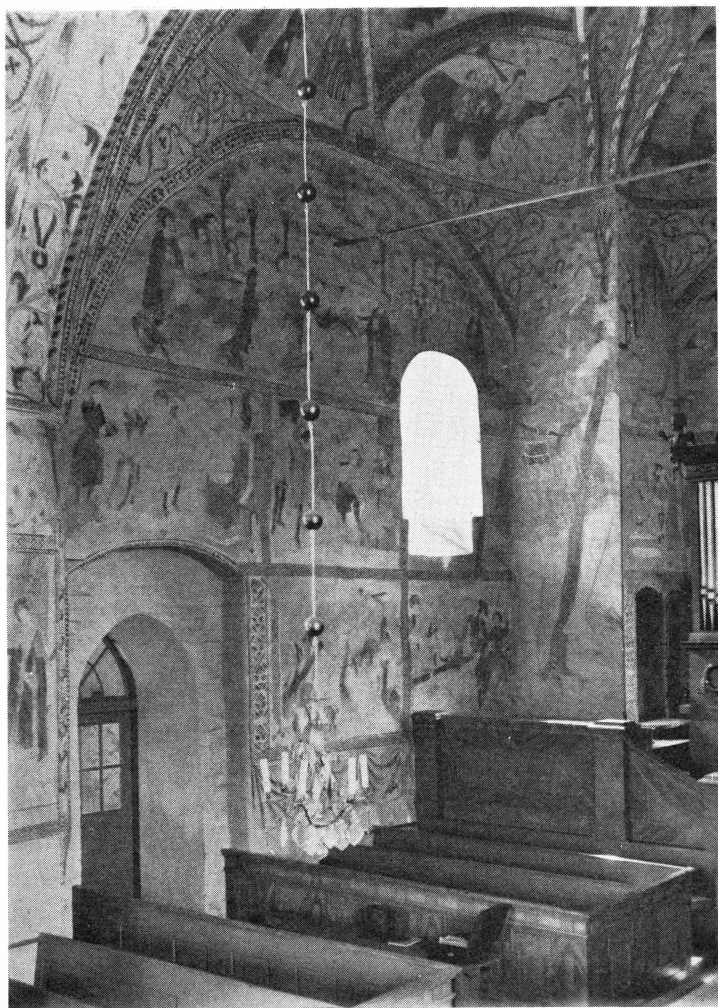

Bild 3. Sydvästra hörnet, Rasbokils kyrka, med trapphuset; på dess östra vägg ses den jättelike Kristoffer med staven-trädet bära upp kyrkvalvet.
Överst på väggen t. v. Kristi uppståndelse.

kaskad. Jag sökte ivrigt efter andra bärande gubbar i kyrkan. Jag fann också ett antal dylika. Två sågs målade på »kapitålet» till pelaren strax öster om ingångsportalen, bild 4 a o. b. Den

verkliga överraskningen kom dock i kyrkorummets sydvästra hörn. På östra sidan av den hörnförkroppning, som innesluter trappan upp till valven och som själv står som en valvbärande pelare, upptäckte jag den målade jättefigur, över sex meter hög, som måste tolkas som en Kristoffer, bild 3. På högra axeln ses det lilla Kristusbarnet uppflugit. Jätten håller ett stadigt grepp om något, som man till en början tror vara hans vandringsstav men som vid närmare betraktande befinnes vara ett träd: man ser trädets rötter och dess lövverk. Men nu kommer det avgörande: från trädets krona stiger kyrkvalvets ribbknippe så att trädet närmast kommer att te sig som ett stöd, på vilket valvet vilar. Kristoffer bär icke endast Kristusbarnet, han bär också med sin grönskande stav upp kyrkvalvet! Om man i Kristoffersjätten är berättigad att se en Atlas, vars uppgift ju är att uppbära himlavalvet, ligger den tolkningen nära tillhands att kyrkmålaren avsett att kyrkvalvet skulle symbolisera himlavalvet.

En dylik tolkning saknar icke stöd i flera andra målningsmotiv i Rasbokils på bildscener så osedvanligt rika kyrka. På sydväggen i mellersta travén, omedelbart intill pelaren med »hukaren», ses en scen med Jakobs dröm, bild 2. Jakob ligger lutad mot stenen och intill sig har han oljekruset. Från marken intill honom stiger den långa stegen, på vilken änglar gå upp och ned, ända upp mot kyrkvalvet. Man kan mycket väl föreställa sig att målaren tänkt sig kyrkvalvet som himmelen, ty överst på stegen ses en ängel med huvudet före sväva ner mot stegen, precis som om det vore ur valvet ängeln komme. På sydväggen i västra travén, nära Kristoffersfiguren, ses en scen med uppståndelsen, bild 3. I folkets åsyn försvinner den uppståndne i ett moln, vars läge tätt intill kyrkvalvet motiverar den tolkningen att målaren tänkt sig valvet som himmelen. Värt att anteckna är att vid sidan om »himmelen» också »helvetet» framställts i kyrkan. Det är i form av ett kolossalt vilddjursgap, anbragt vid kyrkans nordvästra, »mörka» hörn; helvetets hejdukar äro just i färd med att kasta ner en stackars

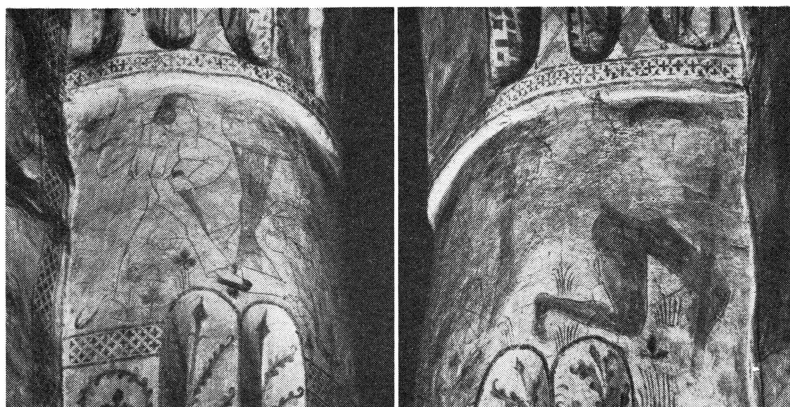

Bild 4 a och b. Södra pelaren mellan mellersta och västliga travén, Rasbokils kyrka, med två »valvbärare».

människa i det brinnande gapet, bild 7. (Jfr DICK HELANDER, *Kristna symboler* [1949], s. 105.)

Överför man betraktelsesättet med himmelssymboliken i Rasbokil i sin tur till de ovannämnda gubbvalvskyrkorna, kan möjligen de i valven inkomponerade gubbarna tolkas som led i ett symboliskt system: de kunna vara Atlas-figurer, som icke blott äro ägnade att ge valven styrka utan som också äro att se som uttryck för den vidgade symbolen att kyrkvalvet skulle föreställa himlavalvet. Det är av intresse att kunna konstatera att också i Rasbokil ribbanfangen utformats på ett omsorgsfullt sätt: här ses visserligen inga gubbar, men på deras platser äro halvcirkelformade figurer, på vilka ribborna stödjå sig. I halvcirkeln finnas tecken och figurer, som kan vara ägnade att ge valvanfangen styrka: i en halvcirkel står IHS, bild 5, och i en ses ett liggande huvud, sannolikt knutet till den Johannes', vars namn kan läsas på den halvcirkelformade ribban, bild 6. Det är att förmoda att samtliga dessa för kyrkans valv så viktiga konstruktionspunkter haft liknande sinnebilder.

Det synes mig som om tanken om en identifiering av kyrkvalvet som himlavalvet, generellt sett, icke avgjort motsäges av de i kyrkornas valv apterade målningarnas innehåll. Gud

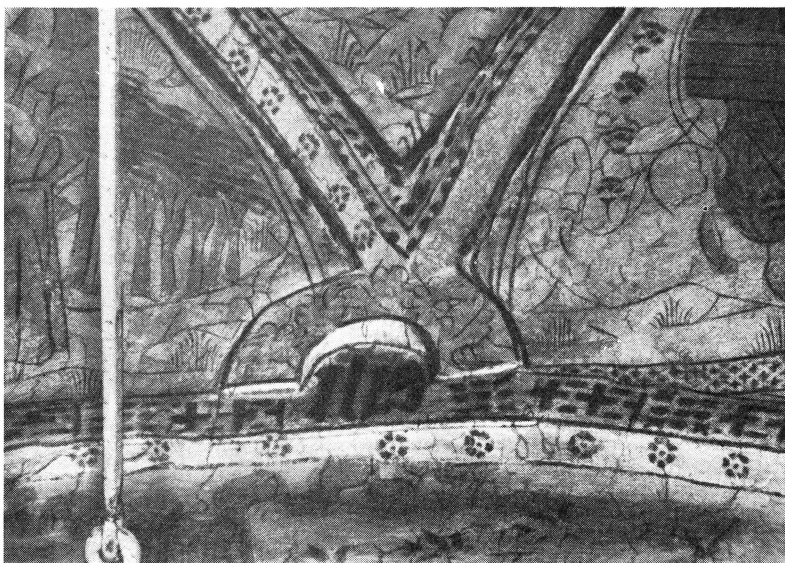

Bild 5. Ribbanfang vid södra väggen, mellersta travén, Rasbokils kyrka.

fader med Kristus i sitt sköte ses stundom som principalbild i korttravén, musicerande änglar är ett ofta återkommande motiv, helgonen, evangelisterna och apostlarna ses så gott som ständigt, scener ur den bibliska historien utfylla alla valvfält, språkband lysa med sina bibliska visdomsord, den heliga släkten paraderar inför sina jordiska åskådare och dyrkare. Till-sammans tagna bilda dessa motiv ett rikt differentierat sceneri ur den bibliska och himmelska världen. När de fromma åskådarna lyfte blicken, skådade de in i himmelen.

Man kan invända att scener finnas i kyrkmålarnas bildgalleri, som ej så påtagligt låta sig inränga i den symbolik, som här berörts. Självfallet kan man ej alltför strängt nagelfara systemets hållfasthet till det allra yttersta, ett rent dekorativt syfte har ofta kunnat vara bevekelsegrunden. Målarens impulsivitet och naiva berättarglädje har förvisso ofta lett till ett fjärmande från alltför lagbunden symbolikstränghet. Det

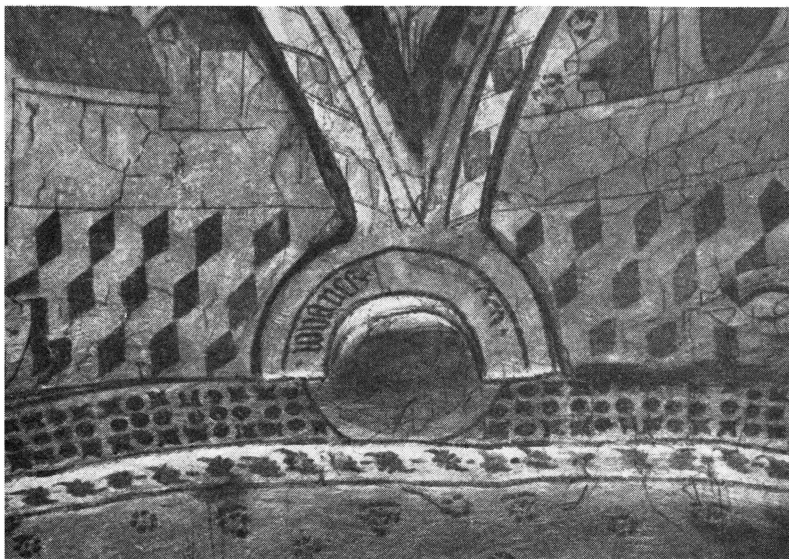

Bild 6. Ribbanfang vid södra väggen, västliga travén, Rasbokils kyrka.

är ur principsynpunkt företeelsen bör bedömas, icke ur undantagssynpunkt.

Visst är att varje kyrkoanläggnings idé baserar sig på symboliska principer. Kyrkobyggnaden förklarades symbolisera Guds kärlek, som överskyler en myckenhet av synder, medan kyrkgolvet blev en symbol för trons grund (HELANDER, a. a., s. 10). Men visst är också att symboliken framträder i olika varianter. En konkretiserande dylik, lämplig just för våra 1400-talsmålare med deras realistiska syn, skulle vara att kyrkorummet betraktades som den kristna världen, där Kristus är härskaren, altaret hans tron och golvet jorden. Över allsammans himlavalvet-kyrkvalvet.

Det är icke min mening att här tolka den kristna symbolikens djup. Jag tror dock att det är nödvändigt att ompröva dess betydelse, om man vill försöka tolka vissa uttryck i vår medeltida kyrkokonst. Även om en genomförd symbolik, i flera

Bild 7. »Helvetet» i form av ett vilddjursgap, nordvästra hörnet, Rasbokils kyrka.

variationer, är tillämplig på kyrkobyggnadskonsten överhuvud, inskränker jag mig i detta fall till de kyrkor, vid vilka jag här något uppehållit mig, och där man kan peka på element, som påtagligt peka på en symbolisk undermening.

Kan valvbärande målade gubbar påvisas i andra kyrkor än i Rasbokil? En hel inventering med avseende härpå skulle vara nödvändig för att ge ett tillfredsställande svar. Det synes dock som om Albertus pictor icke skulle vara främmande för detta bildmotiv. Tveksamt är på vilket sätt en gubbe på en pelare i Sala landsförsamlings kyrka skall tolkas. Bilden ses hos CORNELL-WALLIN, Uppsvenska målarskolor på 1400-talet (1933), sid. 68. Mera bestämt är däremot motivet i Alberts målningar i Husby-Sjutolfts kyrka (1480-talet), där Marcolfus och hans hustru (a. a., sid. 74) placerats som valvbärare på pelare mitt emot varandra⁵, bild 8. Albert i Sala 1469 och mästaren i Rasbokil omkring 1510 skulle tillsvidare kunna representera de data, inom vilka valvbärarsymboliken säkrast

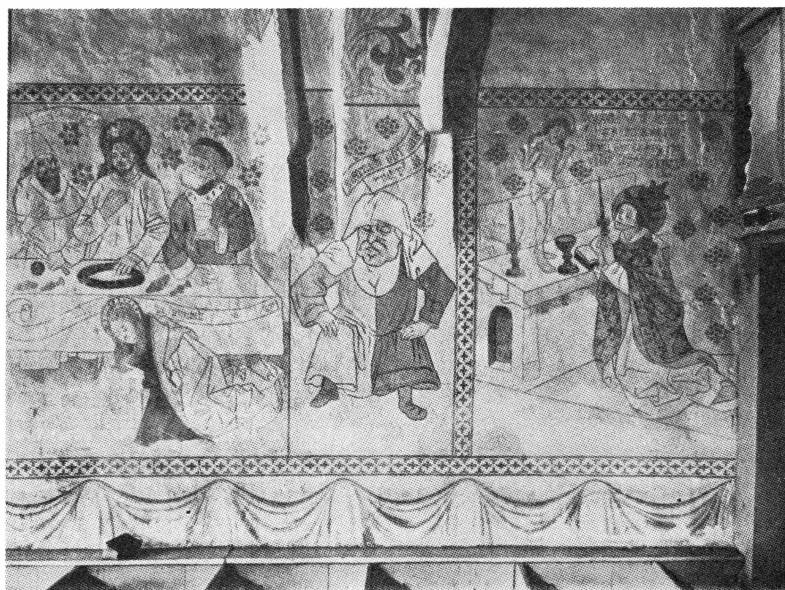

Bild 8. Marcolfus' hustru som »valvbärska», Husby Sjutolfts kyrka. Albertus pictor.

uppträder. Det blir Sturetiden eller ärkebiskop Jakob Ulfssons tid, den mellansvenska kyrkokonstens blomningstid.

I detta sammanhang är gubbvalvsskolan av avgjort intresse. På stilistiska och andra grunder har redan denna skola med dess sällsamt sköna differentierade valv hänförts till Sturetiden, 1400-talets sista decennier. Det är märkligt att ett från år 1489 bevarat brev ger namnet på den mästare, som utfört Enköpings Vårfrukyrkas gotiska kor och dess rika gubbvalv. Hans namn är *Anders*. I det nämnda brevet överlämnar Vårfrukyrka församling till Anders murmästare en gård på Munkagatan i Enköping för att han murade Vårfrukyrkan.⁹ Så mycket mer är Anders murmästares namn att lägga på minnet som vi i övrigt knappt känna namnet på någon kyrkomurmästare i det medeltida Mälardalsområdet eller överhuvudtaget inom det övre Sverige. Om man i Anders murmästare i

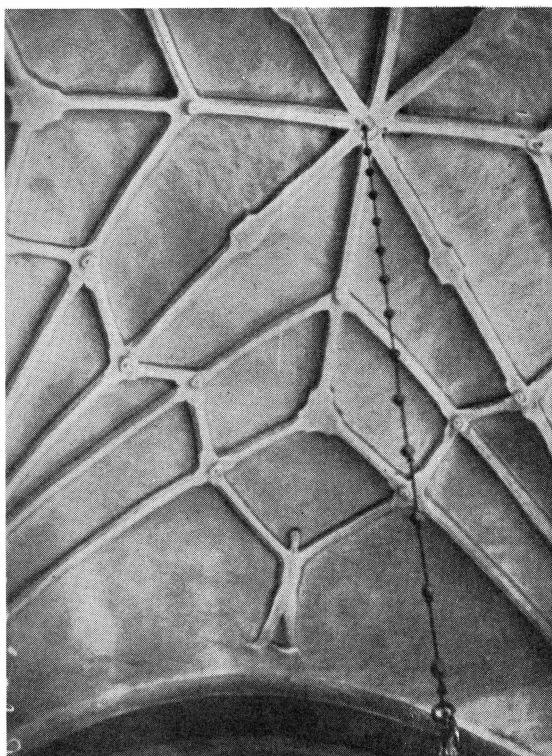

Bild 9. Gubbe som valvbärare i Vårfrukyrkan i Enköping, före restaureringen 1903. Ribbornas skärningspunkter markeras av modellerade ansiktsmasker.

Enköping har att se den över Uppland, Västmanland, Dalarna och Gästrikland utbredda gubbvalvsskolans egentlige mästare, får Enköping ett stort konstnärnsnamn från senmedeltiden.

Ur dunklet framträda dessa tre uppländska konstnärer, Albert målaren, Anders murmästaren och, yngst av dem, Rasbokilsmästaren.⁷ I deras verksamhet, i deras konstnärliga gestaltande och spekulativa sinne, har mycket av Sturetidens kyrkokonsts blomning sin grund. Med formrikedom följde bildrikedom och symbolrikedom. Ha mästarna Albert och Anders stimulerat varandra att nå höga mål? Ha de besjälats

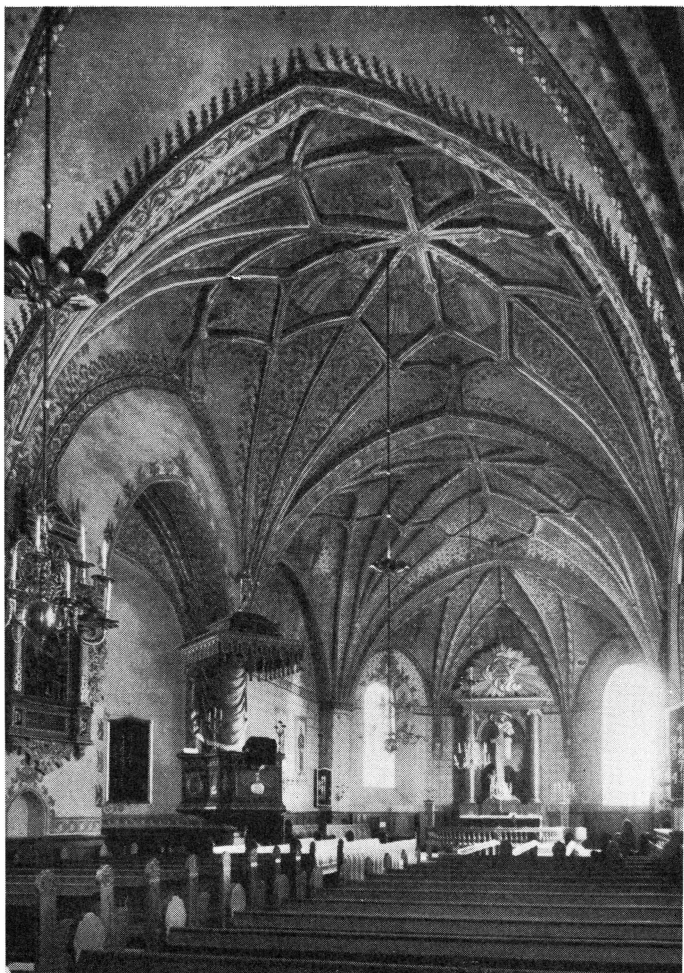

Bild 10. Anders murmästares av gubbar burna rika stjärnvalv i Vårfrukyrkan i Enköping.

av den senmedeltida kyrkans symbolprogram och omtolkat det i sin naiva anda? Har den okände i Rasbokil fullföljt traditionerna vid decennierna strax före den stora nedgången? Svaret är att hämta i det fortsatta utforskandet av deras verk.

NOTER.

¹ MARITA LINDGREN-FRIDELL, Heliga släkten i Rasbokil; I Uppland 1946.

² Plan av kyrkan hos NILS SUNDQUIST, En bok om Enköping (1944), sid. 80. Jfr också GERDA BOËTHIUS, De tegelornrade gråstenskyrkorna i norra Svealand (1921), sid. 134, samt ERIK LUNDBERG, Byggnadskonsten i Sverige, sengotik, renässans 1400—1680 (1948), s. 123.

³ G. BOËTHIUS, a. a., sid. 129 ff.

⁴ G. BOËTHIUS—A. ROMDAHL, Uppsala domkyrka 1258—1435 (1935), fig. 194—95.

⁵ Jfr BENGT INGMAR KILSTRÖM, Husby-Sjutolfts kyrka; i Upplands kyrkor I, sid. 105.

⁶ MATS ÅMARK, Anders murmästare och Vårfrukyrkan i Enköping; i Enköpings-Posten 3 febr. 1941.

⁷ HENRIK CORNELL, Den svenska konstens historia, från hedenhös till omkring 1800 (1944), s. 147 ff.